

LA SEU, PROMOTORA URBANÍSTICA: LES ESCALES DE LA PERA

P. FREIXAS *
J.M. NOLLA **
J. SAGRERA **
M. SUREDA **

INTRODUCCIÓ

No hi ha dubte que la plaça dels Apòstols és un dels espais més solemnes i emblemàtics de la Girona vella, i que les escales de la Pera constitueixen un dels camins més rectes per arribar-hi. Des de la placeta on comencen els seus graons, tot just abandonada la Força, la vista del caminant no pot evitar d'albirar a dalt de tot el seu objectiu, perfectament emmarcat: el xamfrà de la cisterna amb la Mare de Déu i, més amunt, la gran nau gòtica de la catedral, disposada en un escorç impressionant i teatral. Al contrari que altres perspectives pintoresques i entranyables del Barri Vell, aquesta estampa no procedeix d'un incalculat atzar urbanístic, valorat per l'ull expert del fotògraf o del pintor: ben al contrari, les escales de la Pera i la plaça dels Apòstols són un conjunt pensat i dut a terme de manera unitària pel capítol catedral a inicis del segle XVI, i com a tal constitueixen l'espai renaixentista més rellevant -i potser l'únic digne de consideració- de la ciutat. Una obra important no tant des del punt de vista estètic, com perquè va suposar alhora un rellevant treball d'enginyeria hidràulica de costosa execució. Aquest treball, tot aplegant el material existent sobre aquesta acció urbanística, intentarà de precisar-ne el context i els precedents, de dibuixar-ne millor el propòsit, d'aclarir-ne algunes

* Museu d'Història de la Ciutat de Girona

** Institut del Patrimoni Cultural, Universitat de Girona

altres aspectes mitjançant l'aportació de noves dades documentals i, sobretot, de posar de relleu aquesta condició de gran obra cinccentista.

EL CAPÍTOL I L'ENTORN DE LA CATEDRAL: ELS PRECEDENTS

La voluntat de modificar puntualment la trama urbana de la ciutat vella, i de monumentalitzar amb nous edificis l'entorn de la Seu a començament del XVI, va ser possible gràcies al fet que des dels temps de la fundació de la canònica s'hi havia format i consolidat un barri que, girant a l'entorn de Santa Maria i del palau episcopal, va ocupar gairebé sense excepcions tota la part alta de la Força Vella: des de la Seu fins al portal Ruffí, i des del verger del castell de Gironella fins al carrer de la Ruca (actual carrer Claveria).

El procés es va iniciar físicament a les darreries del segle X amb l'adquisició del palau comtal per part del bisbe Gotmar, fet que era premonitori del trasllat definitiu de la cúria episcopal des de Sant Feliu a Santa Maria (Martí, 1997). La construcció d'una nova catedral al segle XI, amb la seva canònica, va rubricar el canvi (Canal et al., 2003). En els segles XI i XII sovintegen les referències que hi documenten l'establiment d'institucions religioses i dignitats eclesiàstiques, però sobretot la constatació que aquest sector urbà és cada cop més del domini de la Seu i de la canònica. Altrament, molts monestirs i priorats tenien casa a Girona i la majoria dins la part alta de la Força: Sant Cugat del Vallès (Marquès, 1993), Lladó, Breda, Vilabertran, Ullà, etc. (Canal et al., 2003).

El procés culminava al segle XIII i especialment al XIV. Les administracions del bisbat/capítol s'hi situaven estratègicament: sagristies, ardiacnats, la clavaria, els cabiscols, cadascuna amb els seus dominis, però també multitud de cases canòniques, de beneficis, rectories i finalment (i privadament) clergues i religiosos que tancaven el períple urbà d'aquest barri. Una dada indirecta però molt indicativa ens la proporciona el fogatge de la ciutat de l'any 1360: per la zona de la Força apareixen poquíssimes propietats que tributin. Això s'explica per l'exempció de què gaudien els dominis eclesiàstics i també els jueus del Call que vivien sota la jurisdicció del rei (Canal et al., 1998). Precisament la desafectació de l'espai urbà del Call al segle XV és el segon fet històric rellevant que va facilitar la intervenció urbanística de la centúria següent.

El barri jueu ocupava la part baixa de la ciutat antiga. S'agrupava des

dels tombants dels segles XI-XII a banda i banda del carrer major del Call (actualment de la Força), des del portal de l'Onyar, al sud, fins al portal sobirà del Call, davant del Mercadell, al nord, i del carrer de la Ruca, a llevant, fins la muralla de les Ballesteries a ponent. L'assalt violent al Call de 1391 va marcar una corba d'inflexió per als jueus de Girona. La promulgació de la butlla de Benet XIII el 1415, juntament amb altres disposicions ordenades posteriorment per les autoritats de la ciutat, va obligar a la clausura total del Call i a la seva reducció. En una relació de causa efecte, i des de començaments del segle XV, l'Almoina de la Seu comprava a l'Aljama i alhora enderrocava sistemàticament moltes cases jueves al capdamunt del Call, especialment al voltant del forn de pa de la Ruca, que acabaria essent el forn de l'Almoina. La zona afectada s'estenia entre el carrer de l'Ardiaca (actualment Cúndaro) i les cases adossades a la galta sud de les escales de Santa Maria (Canal et al., 1995a). L'any 1416 s'iniciaven les obres de la nova Almoina (Escrivà-Frago, 1992), i el 1417 el bisbe de Girona ja autoritzava la construcció de la capella de Sant Mateu de la nova Almoina (ADG, *Pia Almoina*, núm. 46).

Finalment, l'expulsió dels jueus el 1492 donà el cop de gràcia al Call, fet que més endavant permetria la reorganització del sector que comentem. De fet, des d'inicis del segon terç del segle XV el Call s'havia reduït considerablement. L'última clausura tancava un recinte situat a llevant del carrer de la Força fins al carrer Claveria, i des del portal de l'Onyar fins poc més amunt de la placeta que avui mena a les Escales de la Pera. Aquesta situació es va mantenir més o menys estable fins al decret d'expulsió, el qual no deixava més remei que la conversió al cristianisme o fugir. Els que varen marxar van haver de malvendre les seves propietats a benefici de notaris, clergues i institucions lligades a la Seu, especialment la Sagristia Segona i l'Almoina. És un procés que es pot resseguir fil per randa a través de l'abundant documentació que va generar (Canal et al., 1995a). El cert és que amb la desaparició dels jueus també s'esvaïa la jurisdicció reial que els protegia a ells i que impedia manibrar la Seu amb tot el pes de la senyoria sobre el Call.

La reforma que es va obrar a la Pia Almoina i que acabem de comentar, identificada amb la façana gòtica de l'edifici bastit a migdia de l'escalinata barroca (avui la seu de la demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya), és un clar precedent de la voluntat homogeneitzadora i de monumentalitat urbanística d'un barri que l'estament eclesiàstic deuria estimar molt seu. És molt il·lustrativa l'adquisició que va fer l'Almoina, l'any 1440, d'un immoble situat al capdavant de les escales de la Seu amb la finali-

tat d'enderrocar-lo per així guanyar espai d'accés i perspectiva per al nou edifici (AHG., *Hospici, Llibre d'Arxivacions*, núm. 275).

La compra i enderrocament de cases dels entorns de la Seu és, en realitat, una constant en la història del complex catedralici, les parts del qual van anar creixent gairebé de manera orgànica, tot engolint cada cop més espai urbà. Per posar-ne alguns exemples, és obvi que les cases que es trobaven a ponent del casal comtal donat per Ermessenda al capítol l'any 1020 (Marquès Planagumà 1993, doc. 80) van haver de ser desmantellades a l'hora de bastir el claustre tal com avui el veiem. O bé, segles més tard (el 1562), veiem com, segurament amb la perspectiva de la continuació de les obres de la Seu, el canonge Noguer era instat pel capítol a evacuar una casa que habitava, annexa al portal de la galilea (ADG, *Actes capitulars* 9, 357r). Igual va succeir amb els immobles, comprats i enderrocats, que es trobaven al lloc de les sales capitulars setcentistes (l'actual tresor capitular), com ara l'antiga casa de l'ardiaconat de Besalú, adquirida el 1659 i enderrocada entre 1705 i 1728 (ACG, *Pontich I*, 248r; Marquès 1963, 146). Nogensmenys, amb una intenció de reorganització urbanística i, si es vol, escenogràfica, semblant a la que comentàvem, la construcció de l'actual escalinata barroca, endegada pel bisbe Miquel Pontich a les darreries del sis-cents, va representar la desaparició definitiva de les cases que hi hagué a banda i banda de l'escala, algunes d'elles documentades amb anterioritat al s. XI (Canal et al., 2003, ídem).

Un sentiment estètic semblant al que impulsà la construcció (o més aviat destrucció) d'aquests espais deuria planar sobre l'actual plaça dels Apòstols des dels tombants del segle XVI. El sector estava ocupat per cases i carrers, l'origen dels quals pot remuntar-se a l'època fundacional de la ciutat, a jutjar pel traçat que hom ha deduït que presentaven. Sabem que al capdamunt de l'escala de la Seu, al sector de l'actual campanar, hi hagué diversos immobles, alguns d'ells propietat de l'altar del Sepulcre, que documentem almenys durant els segles XII-XIV. A inicis del segle XVI tenim constància que a la plaça hi havia unes quantes construccions: davant la porta dels Apòstols i el Palau episcopal, la casa del canonge Francesc de Sant Celoni; a la zona de la cisterna i de l'inici del carrer Claveria, les cases dels beneficis de Santa Caterina i de Sant Iu, i potser també la casa del xantre o cabíscol (Marquès, 1948, 231; Canal et al., 2003, 202-203). La fortuna de totes aquestes cases va coincidir en el fet de la seva destrucció vora 1530: la casa del canonge Sant Celoni, permutada el 1528; la del xantre (fos on fos), venuda (n'hi ha constància el 1675); les dels dos beneficis abans dits, igualment permutades per fi el

1539, havent estat enderrocada la de Sant Iu a les darreries de 1530. Unes operacions lligades a les noves construccions que comentàvem i que, segons expressió del mateix any 1528, es feien amb una intenció evidentment estètica: *pro decore ecclesie* (Marquès, 1948, ídem i apèndix II). Anem a destriar algunes dades noves sobre aquest programa urbanístic.

LES OBRES

Les dades bàsiques sobre l'actuació a la plaça dels Apòstols i per tant també sobre l'obertura de les escales de la Pera ja les publicava el canonge Jaume Marquès el 1948: troballa de la deu del Puig Aigualer (1520), col·locació de la làpida (1525), plet amb els dominics (1526), arribada de l'aigua a la font dels Lledoners (1527), enderrocament de la casa del canonge Sant Celoni (1528). Tanmateix, per bé que, com s'ha dit, l'enderrocament de les construccions que havien de donar pas a la reforma urbanística de les Escales de la Pera es concentra entre els anys 1527 i 1530, tot just començar el segle XVI anotem les primeres referències conegudes de l'època moderna relatives a "les fonts de la Seu". És a dir, a la portada d'aigües des del sector de Vilanova, anomenat La Mina, fins a la plaça dels Lledoners i a la cisterna de la plaça dels Apòstols. El mestre de cases de Girona, Antoni Cuadra, mentre treballava a la Seu, va cobrar el 24 de juliol de l'any 1505 la notable xifra de cent cinquanta-dues lliures per fer "los balls et poniendo et cohopertendo los canons dicte fontis" (AHG, Not. 8, Reg.128). Devia ser un reputat arquitecte, atès que l'any 1500 havia construït una casa prop de l'església de Palau per al Batlle General de Catalunya, Joan Sarriera i, l'any 1507, mentre ocupava la direcció de les obres de la catedral, va esculpir la llosa de la sepultura de Joan de Cartellà, enterrat a la plaça dels Apòstols (AHG. Not.8. Reg.134). Cal pensar que la cohabitació d'aquest cementiri meridional de la Seu amb la construcció de la cisterna en temps més reculats no havia de ser gens fàcil i, alhora, havia de suportar un manteniment seguit i constants reformes i ampliacions fins a arribar en aquests moments del canvi de segle en què el capítol de la Seu va entomar la intervenció definitiva a tot el sector que ha perviscut fins a l'actualitat. Cuadra també va rebre diners per aquesta obra els dies 13 de gener i 17 de novembre de l'any 1507.

Fins al 1525 no ens consten noves dades sobre treballs rellevants relacionats amb la portada d'aigua a la cisterna. L'arquitecte borgonyó Gabriel Forsa, citat també com a "mestre de fons tremes", i el fuster gironí Sebastià Gual es

comprometen amb el capítol de la Seu a “fer venir aigua per a les fonts de la Seu [...] per a la cisterna de la plaça de la Seu, la qual ja antigament és stada per dita raho feta” (ACG, *Llibre d’Obra*, Reg. LVIII). En nom del capítol, l’ardiac major Joan de Margarit és qui contracta el 20 d’agost de 1525, amb altres càrrecs de la Seu, la realització de les obres amb el citat mestre borgonyó, originari del ducat de “Johen”, que identifiquem amb l’actual topònim de Iona, prop d’Auxerra.

Les dues dades revesteixen una importància considerable per tal com plantegen l’existència de la cisterna prèviament als enderroc documentats el 1527-28 (potser des dels volts de 1520, data de localització de la deu, depenent del significat concret -que mai no sabem- que es donés a l’adverbi “antigament”, o des del mateix 1505). Això, per tant, ens obliga a reconsiderar la seqüència dels esmentats enderroc i a pensar en una primera fase de demolicions i obres dins les dues primeres dècades del cinc-cents, de la qual, fins ara, no en teníem cap notícia.

Seguint doncs les directrius d’un memorial elaborat pel mestre major de la catedral, Joan de Belljoch i signat pel mestre Pau Mateu, expert en la matèria, atès que era qui dirigia els treballs de les fonts de Barcelona, Gabriel Forsa, actiu a Girona entre 1522 i 1529, s’ocupa d’aquestes obres amb la col·laboració de Sebastià Gual al llarg de 1526 en què perceben diverses quantitats per “la canonada de prehicadors” i de 1527, any que concentra el major nombre de notícies sobre l’obra, el principal responsable de la qual és Sebastià Gual, remarcable artífex gironí, actiu entre 1517 i 1531 en què mor, el qual és autor l’any 1517 d’un cor perdut per al monestir de Sant Pere de Rodes i, més tard, fins al seu acabament el 1430, va furnir a la Seu molt material de fusta per a la construcció dels dos primers trams de la gran nau (bastides, xindris, bigues, motlles per a les claus de volta, folres per a la grua...). Paborde de la confraria dels Sants Quatre Màrtirs, Sebastià Gual va formar part amb Joan Fermí i Pere Nadal d’un tripartit d’arquitectes als quals l’any 1521 el capítol de la Seu va encomanar la construcció pràcticament de nou de la capella dels Sants Doctors (ACG, *Llibre d’Obra*, LVIII, fol. 67v.), encàrrec en el qual, sens dubte, Sebastià Gual hi degué tenir una influència decisiva.

Per la seva banda, el mestre major Joan Belljoch es dedicava a encarregar i tallar en alabastre de Beuda una làpida commemorativa de l’execució de l’obra al portal de la Mina, i l’escultura d’un Nen coronat per a una Verge ja obrada o pendent encara d’esculpir que s’havia de col·locar al capdamunt de les escales de la Pera, en el xamfrà de la cisterna (ACG, *Llibre d’Obra*, Reg. LVIII). La imatge va ser substituïda el 1785 per l’estàtua actual, abans policro-

mada, i restaurada amb la resta de la font l'any 1947 (Marquès 1948, 241-243). Pel que fa a les escales de la Pera, els treballs d'obertura de l'espai van començar o es van accelerar entre octubre i novembre de l'any 1530. Joan de Belljoch havia rebut l'encàrrec del bisbe i del capítol, novament mitjançant l'ardiaca Margarit, per a "l'embelliment manat fer [...] e levar del tot la scala [...] e comprar la casa qui li sta prop que era de mossen Narcis Carles, quondam, ab l'ort". A final d'any, el 23 de desembre s'enderroca "la casa de Sant Ivo" i els treballs es concentren en "fer la plassa e fer posar totas cosas en lur loch" (ACG, Llibre d'Obra, Reg. LVIII i LX).

Les obres es van allargar fins al 1537. Els anys de més activitat van ser el 1531 i 1532 en què, després de la compra dels habitatges, es va haver d'obrir i refer tot l'espai que comunica el carrer de la Força amb la pujada de la Catedral; en tot cas, l'estima de 1535 ja contempla el carrer com un element urbanístic ja definit en els anys immediatament anteriors (Canal et al., 1995b). El 1530, presumiblement, l'aspecte del sector encara presentava restes evidents de l'urbanisme medieval profundament arrelat en la parcel·lació romana de la ciutat: almenys tres illes de cases s'interposaven entre la zona mitjana del carrer de la Ruca (actual inici del carrer de la Claveria) i la placeta de sant Llorenç, a nivell del carrer de la Força (Canal et al., 2003, 180-181). La casa de mossèn Carles i potser també la del benefici de sant Iu (si no és que era més a llevant, a l'àrea de la cisterna) devien trobar-se en aquesta zona i, per tant, van haver de ser comprades pel capítol per tal de ser enderrocades o seriosament modificades. Només cal observar els immobles que voregen les escales de la Pera per adonar-nos que porten l'empremta indeleble d'aquesta reforma: des de la datació d'algunes llandes (totes posteriors a l'obra, algunes de la dècada de 1560), passant pel lèxic decoratiu inequívocament cincentista d'algunes d'elles (la casa Laporta), fins a l'evident refacció de part de les estructures de les cases, com la zona de ponent de l'immoble anomenat La Pabordia, a la placeta contigua a la Força, el qual, de fet, va poder dotar-se d'un vestíbul i d'un cos d'edifici imponents gràcies a l'espai que havia guanyat a l'antiga plaça i carrer (Sagrera/Sureda, 2001, 258-260). Les darreres dades que poseïm ens permeten conèixer que entre els anys 1533 i 1537 s'estava obrant i embellint la nova font amb pedra extreta de la pedrera del Rufí, i que l'any 1540 s'estava acabant la barana de pedra que hi havia al capdamunt de la font "...davant lo ardiaconat major", de les quals se n'ocupen els Rufí, molt actius en les obres de la Seu durant la dècada del quaranta del segle XVI. Una darre-ra notícia de 1547 ens assabenta de la pavimentació del carrer davant la font.

ELS PROMOTORS

L'obra de la font de la Pera, la seva cisterna, la urbanització de la plaça dels Apòstols i l'obertura de les escales de la Pera ens apareixen com objecte de la iniciativa i promoció directa del capítol catedral. La monumentalització del sector, doncs, cal posar-la en relació amb l'afany dels capítols catedralicis en general i del de Girona en particular, de deixar per a la posteritat obres notables i singulars. És de tothom coneguda la intenció dels canonges constructors de la catedral de Sevilla, que volien dreçar un edifici de dimensions tals que «els qui el vegin es pensin que érem bojos». A Girona mateix una mostra excel·lent d'aquest esperit la donaren, cent cinquanta anys abans de la circumstància que descrivim, els canonges encapçalats per Berenguer de Font que s'oposaren a la catedral de tres naus durant la trobada de mestres d'obra de 1386, tot argumentant que si finalment no es bastia la nau única, en tot cas, caldria millorar el projecte amb algun cimbori o estructura inaudita que donés prestigi i notorietat a la catedral gironina (Serra 1947, 201-204); o, sense anar més lluny, els canonges i el bisbe Dalmau de Mur que el 1417, malgrat el dictamen majoritàriament desfavorable dels arquitectes congregats, decidiren de continuar l'obra a una sola nau per la seva monumentalitat i prestància (Villanueva, 1850, XII, ap. XXXIV). No són gens alienes a aquest esperit les declaracions del canonge secretari Pere Llobet, que el mateix 1528 admetia que les obres es feien *ad ornandum et decorandum Ecclesiam* i també *ad usum communem et Ecclesie utilitatem*, obres amb què els capitulars, *non sine grandi expensa*, es feien presents a la ciutat i especialment en un espai que per molt temps els havia estat vedat com el Call Jueu. L'obra, a més, havia de ser completada amb un element sumptuari d'inequívoc sabor renaixentista i vocació ostensòria: una font amb sortidor, l'aigua de la qual seria recollida en magnífiques petxines de pedra (Marquès, 1948, 244). Lamentablement, el plet amb els dominics i la disminució subsegüent del cabal d'aigua devien impedir la realització d'aquest monument. A tall de curiositat, i també per tal d'evocar una mica aquesta font que mai no va ser, podem dedicar un petit esment a la font completament renaixentista que els canonges de la catedral borgonyona d'Autun van fer aixecar -ells sí- el 1543 a la plaça immediata al temple, portats segurament per un esperit semblant al dels seus col·legues gironins.

El bisbe del moment no va ser, tampoc, un personatge qualsevol. L'obra pròpiament dita es va desenvolupar en la seva major part durant el pontificat de Guillem Ramon Boil (1508-1532), de fet el responsable de dues

intervencions renaixentistes rellevants a la catedral, una d'arquitectònica i una altra d'escultòrica. La primera va ser la capella de la Mare de Déu dels Claustres (actualment anomenada de l'Esperança), adaptació de l'antic refector de la Seu, que va ser refet en els darrers anys de la vida del prelat (1532-1532), qui la visità ja acabada, l'agost del 1532, tres mesos abans de morir (ADG, *Visites pastorals*, 149, 144r). La segona és la seva pròpia tomba, que representa juntament amb la pica baptismal l'aparició -i els únics exemples- de l'escultura renaixentista a la catedral. El sepulcre té evidents referents en l'escultura italiana del moment -més precisament en exemples romans- i, per fer encara més palesa l'adhesió al classicisme, inclou, com és sabut, una inscripció llatina en dístics elegíacs. (Marquès 1958 i 1993). Boil, que havia estat a Roma i que era originari de Manises, ja ha estat reconegut com una figura clau en la introducció de l'art italià a Girona (Freixas, 1986, 257). No sabem si el bisbe incidí, en els primers anys del seu pontificat, en algun aspecte del projecte canonical. A la llum de les dades que avui posseïm cal tenir en compte que el 1508, data del seu accés al solí episcopal, ja feia tres anys que s'havia fet el primer pagament relatiu a les obres d'una font. És indubtable que Boil tingué un coneixement directe de l'art italià durant les seves sovintejades estades a Roma, potser més directe del que havien pogut tenir els canonges, però en tot cas la seva obra és posterior a la que emprengueren els capitulars: la crònica on sentim parlar per primer cop de la font és de l'abril de 1528, mentre que el bisbe tornava de Marsella, on havia estat segrestat, el juliol del mateix any (Marquès 1948, 227; 1993, 67). Només constatem que el prelat participa en l'encàrrec de compra de les cases que calia enderrocar per obrir les escales de la Pera, potser signe de la seva implicació en el projecte. Bisbe i capítol, en tot cas, participen d'una mateixa efervescència renaixentista, potser no exempta d'una certa -i segurament cordial- voluntat d'emulació.

Un altre personatge ens ajuda a tancar el cercle: és Joan de Margarit, nebot del bisbe de Girona i cardenal del mateix nom (1462-1484), qui hem vist aparèixer explícitament en els documents d'encàrrec de les fonts i d'obertura de les escales. Margarit duu a terme aquestes gestions en qualitat d'ardiaca major i, per tant, de màxima dignitat del capítol, càrrec que ostentava des de 1494. Cal entendre que aquest personatge es trobava doncs en el rovell de l'ou de totes les accions capitulars, fins i tot des d'abans de l'arribada de Boil a Girona i, essent-ne com era un dels màxims responsables, res no impedeix de pensar que fos també l'ànima (o una de les ànimes) del projecte de reforma. Es podria investigar la formació humanística i les aficions classicistes dels

altres canonges companys seus. Quant a Margarit, podem lícitament suposar que, a més de la influència que pogué exercir sobre ell el bisbe Boil, amb qui degué compartir diversos moments relatius a l'administració diocesana, l'aridiaca major no degué ser del tot impermeable a l'ascendència d'un personatge tan notable com el seu oncle, un dels humanistes més destacats de la Catalunya de finals del quatre-cents, amb notoris lligams amb la península Itàlica. És sabut, a més, que Joan de Margarit succeí Boil en l'administració diocesana, *sede vacante* primer (1532-1534) i en el soli episcopal després (1534-1554). Sense oblidar el paper que acabava de desenvolupar dins del capítol, és evident que el bisbe Margarit II no deixà de compartir amb els seus antecessors el gust pels nous corrents artístics que venien d'Itàlia. Només quant a arquitectura, cal destacar que féu ampliar decididament el palau episcopal cap al sud -que obtingué així un aspecte molt similar a l'actual-, tot ornant la nova edificació amb les seves armes, a voltes dins d'un marc inequívocament italianitzant com en la finestra tripartita de l'antic menjador (Marquès, 1984). I, quant a escultura, només cal recordar que és sota el pontificat d'aquest bisbe que s'esculpeixen les noves fonts baptismals. L'altre exemple destacat d'escultura renaixentista a la catedral juntament amb el sepulcre de Boil, començades l'any 1535 per l'escultor provençal i germà del mestre major de la Seu, Guido de Belljoch, continuades fins al 1540 per Joan Roig, escultor gironí, i completades pels volts de 1545 pel mestre Tomàs (ACG. Llibre d'Obra, LXX). Ardiaca i bisbe, Margarit representa perfectament la mena de personatges que pogueren estar interessats a promoure una intervenció urbanística i artística com la que comentem.

CLOENDA: UN DESÀNIM AFORTUNAT

Hem constatat la intenció manifesta del capítol a dur a terme aquesta obra: una construcció llarga, costosa i de gran abast, que absorbí bona part dels recursos catedralicis del primer terç del cinc-cents. Això és possible, en darrer terme, gràcies a un fet que en primera instància ens podria semblar desgraciat: l'aturada de les obres de la catedral gòtica.

Les dues primeres tramades de la nau van ser tot el que s'aconseguí dreçar durant el segle XV (1417-1450); a mitjan segle (1455-58) ja hi ha indicis que els operaris de la catedral es dediquen a activitats de manteniment o a tasques menors, com ara el passatge cap al claustre (ACG, Llibre d'Obra, Reg.

XLIII, *passim*). Però el desànim definitiu es manifesta precisament a inicis del cinc-cents. Com exposem en un altre indret (Freixas et al., en premsa), el capítol de la catedral havia abandonat l'any 1513 la intenció de continuar la fàbrica de la gran nau gòtica, tot deixant un temple mixt, amb un absis i dues tramades gòtiques adherides a una meitat occidental romànica. No és gens estrany doncs que els recursos de què la catedral disposava, per bé que no tan abundants com en altres èpoques, ara representessin un capital disponible, un cop l'obra de l'església havia deixat de necessitar-los sistemàticament. I un capítol amb les inquietuds del de Girona no podia quedar-se plegat de braços, sinó que havia de cercar una nova obra notòria que permetés, fora de l'estricta límit de l'edifici catedral, fer-los més presents a la seva ciutat. Així doncs, paradoxalment, gràcies a aquest aparent -i momentani- decandiment de l'obra de la Seu gòtica, gràcies a aquesta circumstància de certa desil·lusió i crisi, Girona es va dotar, de la mà del capítol, del que podem anomenar l'espai renaixentista més important de la ciutat, i en tot cas d'una de les més assenyalades reformes del traçat urbà de la Girona vella.

Si donem un cop d'ull a la planta general de la Força Vella de Girona, de fet la ciutat romana amb l'eixample carolingi, observarem immediatament que dins d'un mur perimetral irregular, poligonal, vagament triangular, que s'adapta admirablement a unes condicions orogràfiques determinades que intenten treure'n el màxim profit defensiu, la trama urbana interior és perfectament regular, ortogonal, estructurada a partir d'uns carrers orientats de nord a sud i d'uns altres de perpendiculars, disposats d'est a oest, i d'unes places i placetes perfectament integrades dins de l'estructura urbanística i orientades, sempre, segons l'eix llevant-ponent, resseguint la creació fundacional segons la qual les *insulae*, les illes entre carrers, rectangulars, orientaven el costat llarg d'orient a occident com a conseqüència directa d'una realitat topogràfica que va exigir aquesta solució (Burch *et al.*, 2000).

D'aleshores ençà, tal com hem volgut mostrar de manera sintètica en la primera part d'aquest treball, noves construccions, nous edificis, grans i petits s'adaptaven a la trama preexistent sense canvis substancials. Aquest fet, aquesta persistència del tram urbà al llarg de més de 2000 anys posa de manifest l'extraordinària novetat, la voluntat d'impactar, de modificar i d'incidir amb força dels promotors de l'arranjament de la plaça dels Apòstols i, molt més enllà encara, de la construcció d'un nou vial -les escales de la Pera-, una diagonal que posa en contacte el carrer de la Força, la via principal del nucli antic, amb la gran cisterna i amb la plaça dels Apòstols i la catedral, fent

més fàcil i més directa la relació entre la ciutat baixa i la ciutat alta, entre el món civil i el religiós.

La idea, teòrica, és d'una força enorme i el resultat molt notable en posar en relació visual el carrer de la Força amb la massa imponent de la gran cisterna embellida amb una font decorada amb la imatge de la Mare de Déu i l'Infant, a mitja alçada i, darrere, el costat meridional de la Seu, amb els grans contraforts, els finestrals i el cloquer, en un *crescendo* de gran eficàcia. Una intervenció de gran complexitat que intuïm que va ser pensada com un objectiu final des de bon començament, que va reeixir a marcar la planta de la ciutat amb un element únic: oferir una nova perspectiva visual de la Seu i dels espais de l'entorn, alhora que se sanejava un ampli sector del barri antic, que es dotava aquella zona d'una cisterna i d'una font alimentada per un complex aqüeducte. En darrera instància, una obra impactant, efectiva i brillant, feta a mida d'una ciutat petita i en una època amb certes dificultats econòmiques –quan, malgrat tot semblava que mai no podria acabar-se l'obra de la Seu gòtica.

APÈNDIX

1520, 20 d'agost. El mestre de cases borgonyó Gabriel Força, originari de Iona, prop d'Auxerra, i el fuster gironí Sebastià Gual contracten amb el capítol de la Seu de Girona la renovació de la portada d'aigua a la cisterna de la plaça dels Apòstols, i la construcció d'una escala i una volta a la deu d'aigua de la Mina, tot plegat pel preu de nou-centes lliures.

ACG. Llibre d'Obra, LVIII, fols 71-72

Translatum capitulorum operis fontis Gerunde

En nom de Déu sia amen.

Capitols concordats e firmats entre los magnífichs mossen Joan de Margarit ardiaca maior e quenonge, mossen Pera Lobet, cabiscoll maior e prevera del capitol, mossen Gabriell Joan e mossen Joan Marcer, canonges, mossen Pera Hospital e mossen Anthoni Massot obrer, preveras de capitol de la seu de Gerona, havent de les coses deius scrites e altres commissio e potestat del Reverend capitol de la yglesia de la seu de Gerona. E los discrets beneficiats en la dita seu, hevents commissio dels altres beneficiats de la dita seu, de una part. E mestre Gabriel Força, mestre de cases del ducat de Johen, del Regne de França, e Sebastia Gual, fuster de Gerona de part altra, de e sobre les coses deius scrites.

E primerament es stat concordat entre les dites parts que los dits mestres

Gabriel Forsa e Sebastia Gual hagen e sien tenguts fer venir e menar aygua del loch unt es stada novament canada e trobada en lo camí qui va a les hermites, e posar o fer intrar aquella dins la cisterna de la plassa de la seu, la qual ja antigament es stada per dita raho feta, la qual aygua que dins dite cisterna tenen fer venir e entrar sia al manco tanta aygua que continuament haia manar e omplir lo cano e de canya que los dits mestres han dat al dit magnífich capitol, lo qual cano resta en poder del notari dels presents capitols. La qual aygua hagen e sien tenguts donar, fer venir e metre dins la dita cisterna dins un [any] primer vinent. La qual aygua hage continuament manar e discorrer tanta que omple lo dit cano com dit es o mes.

Item es stat concordat entre les dites parts que los dits Gabriel Forsa e Sebastia Gual hagen e sien tenguts a totes llurs despeses, tant de fer rametra com de canons, los quals sien e hagen esser ben amples e grossos e ben cuyts e envernissats com de batum, parets, spirays, portas, tancadures e totes altres coses que per dit negoci sien necessaries per fer venir e metre la dita aygua dins la dita cisterna.

Item es concordat entre les dites parts que los dits Gabriel Forsa e Sebastia Gual hagen e sien tinguts manar la dita aygua per loch degut e comodo de manera que la dita aygua tostemp hage baxar e no muntar. E que la dita obra hagen e sien tenguts fer be ab son compliment e degudament e ab tota perfectio fer.

Item es concordat entre les dites parts que apres que la dita aygua sia menada e mesa dins la dita cisterna e acabada la dita obra, que los dits Gabriel Forsa e Sebastia Gual hagen star a la dita obra que stigua ab total perfectio per temps de un any labores seguent comptant del dia que la dita obra sera acabada en anant. E si per ventura la dita obra no stava en totes coses ab tot son compliment e perfectio, que los dits mestres hagen e sien tenguts dar acabament e perfectio a la dita obra, e que los dits mestre Gabriel forsa e Sebastia Gual hagen per dita pena dar e prestar seguretat ab fermances o altrament a coneguda del magnífich capitol e a tota voluntat de aquell.

Item es concordat entre les dites parts que si menant la dita aygua a la dita cisterna los dits mestres trobaran alguna maior e mes aygua de la ja dita, que los dits mestres la hagen conduhir e fer venir e menar ensemps ab aquella e metre a fer intrar en dita cisterna. Empero que si algu los era fet impediment e contradiccio que lo magnífich capitol los hage star.

Item es concordat entre les dites parts que per fer la dita obra e menar e metre la dita aygua dins la dita cisterna com dit es, lo dit magnífich capitol e beneficiats de la dita seu, hagen e sien tenguts donar e prometen dar e pagar als dits mestres nou centes lliures barcelonines en aquests termes e pagues, ço es de present cinquanta lliures, e les altres cinquanta lliures com hagen fetes cinquanta canes de mina o val manar la dita aygua per les quals cinquanta lliures hagen dar fermanses per lo que prendran o altre dels prenda a coneguda del dit magnífich capitol, e les altres segons sera concordat entre les dites parts apres que la aygua sera a cara de terra, per les quals noucentes lliures, los dits magnífichs comissaris en nom del dit Reverend capitol na obliguen tots los bens del dit capitol, e los comissaris dels dits beneficiats. Lo que ja ere stat dabans assignat per los dits beneficiats per dita obra. E axo assignen al dit capitol per tuycio e seguretat dels dit Reverend capitol en pagua de dita obra.

Item es concordat entre les dites parts que los dits mestres hagen e sien tenguts fer una scala de pedre en lo cap de la mina qui servira per baxar baix e anar a la deu de la font per mirar e regonexer laygua. E hagen fer axi matex una pica de pedre baix alli

hunt nexera laygua per recollir laygua e enrejolar tot lo sol del pou qui ara es fet si sera mester, e mes hagen cobrir lo dit pou de volta grassa e fer un spiray o vista en la sima de dita volta, e totes les ditas coses hagen a fer ab tota perfectio com dalt es dit

Item es concordat entre les dites parts que stigua a carrach del dit magnifich capitol haver los pas de la aygua per tot lo camí que havia venir la dita aygua. [segueixen fòrmules habituals]

Die xx augusti M D XX fuit facta fideiussio per Ffranciscus scola per L lliures per dicto Gual

BIBLIOGRAFIA

Burch et al., 2000

BURCH, J., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M. i VIVÓ, D., *La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori*, dins *Empúries*, 52, Barcelona, 2000, p. 11-28.

Freixas, 1986

FREIXAS, P. *Documents per a l'art renaixentista català. L'escultura gironina a la primera meitat del cinc-cents*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXVIII, Girona, 1986, p. 255.

Freixas et al., en premsa

FREIXAS, P. NOLLA, J. M. SAGRERA, J. i SUREDA, M. *La façana gòtica de la Catedral*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XLV, Girona, en premsa.

Canal et al., 1995a

CANAL, J. CANAL, E., NOLLA, J. M. SAGRERA, J., *Els jueus i la ciutat de Girona*, dins *Col·lecció Història Urbana de Girona*, núm. 1, Girona, 1995, p. 16-22.

Canal et al., 1995b

CANAL, J. CANAL, E., NOLLA, J. M. SAGRERA, J. *La ciutat de Girona l'any 1535*, dins *Col·lecció Història Urbana de Girona*, núm 2. Girona, 1995.

Canal et al., 1998

CANAL, J. CANAL, E., NOLLA, J. M. SAGRERA, J. *La ciutat de Girona la 1a meitat del segle XIV*, dins *Col·lecció Història Urbana de Girona*, núm. 3, Girona, 1998, p. 9-10.

Canal et al., 2003

CANAL, J. CANAL, E., NOLLA, J. M. SAGRERA, J. *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, dins *Col·lecció Història Urbana de Girona*, núm 5, Girona, 2003, p. 183-199, 210, 212, figs. 64 i 65.

Domènech, 2001

DOMÈNECH, G. *Els oficis de la construcció a Girona. 1419-1833*. IEG. Girona, 2001, p. 172.

Escrivà-Frago, 1992

ESCRIVÀ, J.-FRAGO, M.P. *Documents dels jueus de Girona*, Girona, 1992, p. 1124, 1595.

Marquès, 1948

MARQUÈS, J. *Origen y vicisitudes de la plaza de los Apóstoles de Gerona*, dins “*Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*”, III, 1948, p. 226-245.

Marquès, 1958

MARQUÈS, J. *El mausoleo de Guillermo Ramon Boil en la Seo de Gerona*, dins “*Revista de Gerona*” 4, p. 63-67.

Marquès, 1982

MARQUÈS, J. *Girona Vella*, vol. II, Girona, 1982, p. 114.

Marquès, 1984

MARQUÈS, J. *Noves dades sobre el palau episcopal de Girona*, dins “*Revista de Girona*” 106, Girona 1984, p. 19-24.

Marquès, 1993

MARQUÈS, J. *El bisbe de Girona Guillem Boil i el seu mausoleu*, dins “*Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*”, XXXII, Girona, 1993, p. 65-77.

Marquès Planagumà, 1993

MARQUÈS, J. [ed.] *Cartorial dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, doc. Núm. 114. Barcelona, 1993.

Martí, 1997

MARTÍ, R. [ed.] *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Núm.130. Fundació Noguera. Barcelona, 1997, p.160-161.